

Zsumbera Árpád

A NEMZET ELFELEJTETT MINDENESE

Péteri és téti Takács József emlékezete

„Meg kell fontolni, hogy az emberek' vélekedése, akármelyly tarka volt-is elejéntén, utóllýára még-is reá ismér az igazra, ha az állandósan jeleskedik; és tisztelni fogja a' tiszteletre méltó embert: ha előbb nem-is, legalább sírján túl, a' hová ritkábban nyújtószik az indulatosság, és a' veszteségből hamarább kitetszik a' kárvallás.”

Péteri és téti Takács József

Péteri és téti Takács József¹ irodalomszervező, nyelvújító, pedagógus és költő volt, ezek mellett még birtokos és megyei tisztségviselő is. Az első magyar könyvkiadó, a Magyar Minerva megalapítóját, működtetőjét, ennek keretében az első irodalmi „bestseller” és az első rendszeres magyar irodalomtörténet kiadóját, költőit, pedagógiai, valamint nyelvújításról szóló munkák szerzőjét tisztelhetjük benne. Műveivel, könyvkiadói tevékenységével, vagyonával, személyiségével inspirálója és segítője volt mások mellett Kisfaludy Sándornak, Virág Benedeknek, Pápay Sámuelnek, Révai Miklósnak. Többször is elfelejtették, pedig számos érdeme van a magyar kultúra, a magyar irodalom szervezésében.

Takács József hat nyelven értett, gazdálkodott, birtokainak jövedelméből áldozott a magyar irodalomra. A francia forradalom, a felvilágosodás és a nyelvújítás időszakában is józan, mérsékelt tudott maradni: a nyelvújítás szükségességét nem vitatta, a túlzásoktól azonban óvott. Szerinte az ész fejlesztése és felvilágosítása javíthat az ember erkölcsén, de az Istenbe vetett hitet nem nélkülözheti.

Abban a korban élt, annak volt fontos személye és alakítója, amelyben az új eszmék nem a politikában, hanem az irodalomban jelentkeztek először. Olyan korban, amikor nem pártok, hanem magántársaságok alkották az ország közéletét, amikor – a cenzúrát megkerülendő – a továbbadott, sok példányban másolt magánlevelek helyettesítették a nyilvánosságot. Egy felvilágosult nemesi kör létezése idején munkálkodott, amely tagjainak szellemi örökségére aztán a reformkor nemzedéke alapozhatta működését.²

Takács kiszorult az irodalmi köztudatból. Ennek oka lehet korai halála, hagyatékának széthullása is, de egy konzervatív, katolikus, a nyelvújítás túlzásaitól óvó, birtokos nemes sem a „kazinczyánus”, sem később a marxista irodalomtörténetben nem kapott és nem

¹ Munkái alapján leginkább Péteri Takács Józsefként ismerik, de miután megkapta a „téthi” előnevet, ő maga Téthi Takács Józsefként írt alá, és sírkövén a „Téthi Takács József” felirat szerepel, így én is Takács Józsefként nevezem a továbbiakban.

² MISKOLCZY Ambrus: *A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” 1790–1849*, Napvilág, Budapest, 2006.

kaphatott megbecsülést. Utoljára talán temetése napján emlékeztek meg róla méltó módon: „A virágokkal borított koporsónál hazánk legjelesebb írói sírtak baráti könyeket, s midőn a halotti ének utolsó szava is elhangzott, Kisfaludy Sándor, Pázmándi Horvát Endre, Pápay Sámuel és Fejér György ott a szent helyen határozta el, hogy a meghalt írónak érdemeihez méltó emléket állítanak” – írja életrajzírója, Takáts Sándor, aki azt is megjegyzi, hogy ez az emlékállítás elmaradt.³

Takáts monográfiája után százhusz évvel, 2009-ben készült önálló mű Takács József-ről.⁴ Az ebben megjelent számos, addig nem publikált levél is hozzásegíthet ahhoz, hogy pontosabb képet kaphassunk a nemzet elfeledett mindeneséről.

Kedve szerént él, mint maga ura

Takács József 1767-ben született Keszthelyen. Apja iparosként dolgozott, nem voltak birtokosok,⁵ de a családot nemesként tartották számon.⁶ Keszthelyi születésének és családi kapcsolatainak később sokat köszönhetett. Így például valószínűleg nagybátyja, a győri jezsuita gimnáziumban tanító Fabchich József miatt kerülhetett 1776-tól Győrbe tanulni, majd itt kezdte és Pozsonyban végezte a papnevelését, ám végül nem lett lelkész. Később birtokainak nagy részét a rokon Márffy családtól szerezte. Tanára volt, majd temetésén gyászbeszédet mondott a keszthelyi születésű Fejér György, Bécsben pedig együtt dolgozott a Keszthelyen diákoskodó Batsányival.

Takács pályáját iskolái után világi téren folytatta, 1791-től gróf Festetics György fiának, Lászlónak lett a nevelője. A latinon és a görögön kívül még négy nyelvet (angol, német, francia, olasz) ismert. Tanítványával 1793-tól Bécsben töltötte a tanéveket; nemcsak nevelősködött, de Festetics György titkáraként is eljárt mindenféle ügyben, amellyel Keszthelyről megbízták: bútorokat, növénymagokat, szerszámokat, könyveket szerzett be, tárgyalt a gróf nevében, elkísérte tanítványát a Bécsben élő rokonokhoz, társasági eseményekre. Ez alatt az évek alatt szélesítette ki a Győrben és Pozsonyban már kialakult ismeretségi és baráti körét, amelybe beletartozott többek között Kisfaludy Sándor, Batsányi János, Pázmándi Horváth Endre, Görög Demeter, Kármán József, Révai Miklós, Virág Benedek. Takács Bécsben jogot végzett, megjelentette költeményeit, erkölcsi tanításait, részt vett a Magyar Hírmondó szerkesztésében, megalapította az első magyar könyvkiadót, a Magyar Minervát. Hazatérve rövid ideig Pesten jogászkodott, majd Veszprémben lett a káptalan ügyésze. Folytatta kiadói munkáját, kapcsolatban maradt az irodalmi élettel, és meghatározó alakja volt a nyelvújításnak is.

³ TAKÁTS Sándor: *Péteri Takáts József*, Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest, 1890, 3–4.

⁴ STOHL Róbert: *Fragmenta Takatsiana – források és kiegészítések péteri és tети Takáts József (1767–1821) életrajzához*, PhD-disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2009 (<http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1313/3/stohl-diss.pdf>).

⁵ TAKÁTS: *I. m.*, 7.

⁶ NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi [!] táblákkal*, XI., Ráth, Pest, 1865, 18–19.

Takács később családot alapított, feleségül vette bábai Bay Esztert, a Győr megyében birtokos család tagját. Márffy Klárának sógoraként többször segített, a „génuai uraknak” eladósodott rokon⁷ téti birtokait így ráruházta 1808-ban. A vármegyei katonaállítási kötelezettséghez birtokosként járult hozzá, a napóleoni háborúk idején immár Győr megyei birtokosként is megbecsültséget szerzett. Tagja lett annak a *Permanens Deputatio* (Állandó Bizottmány) nevű testületnek, melyet Győr megyének az 1809. évi francia megszállása idején kellett felállítani a térség igazgatására.⁸ 1811-ben táblabíró, 1816-tól megyei főjegyző volt. Ez utóbbi sem csak egy cím volt: feladatokkal is járt, a megyegyűlés munkáját kellett segítenie, a jogi dokumentációt elkészítenie, felügyelnie a levéltárat. A jogvégezett Takácsnak mindez valószínűleg nem jelentett gondot, bár a megyei adminisztráció elég rossz állapotban volt.⁹ Birtoka, tisztsége és valószínűleg utolsó éveiben betegeskedése is csökkentette aktivitását az irodalmi életben.

Győr megyében 1821-ben, halála évében már alispáni posztra is jelölték. Tekintélye volt ellenlábasa, Kazinczy szemében is: a neológusok vezérért Takács halálhíre indította arra, hogy békejobbját ajánlja az ortológus Kisfaludy Sándornak.

Emberi méltóságnak fokára felsegíteni

Hősünk egyik legmaradandóbb tevékenységi területe az oktatás volt. Pedagógiai alapállását mutatja, ahogy visszaemlékezve összefoglalta a fiatal tanítványával, Festetics Lászlóval töltött időszakot.¹⁰ Örömmel írja le, hogy – bár a cselédek szigorú, nádpálcás „Praefectus” úrral fenyegették a kis grófort, mégis – sikerült gyorsan összebarátkozniuk. Ő nem olyan tanító volt, aki egész napra „egy magános asztal mellé köti” tanítványát, hanem olyan, akitől bátran lehetett kérdezni és „nem válvonítással, nem tilalmazó pirongatással felelt”. Mindenre válaszolt, mindent megmutatott, nem az asztal mellett, hanem kimentek a természetbe, kézbe fogták, megvizsgálták azt, amiről tanultak. Nevelésének alapelve volt, hogy „Principiumból kell mindent az okos és jó embernek tselekedni. Az az: által kell néki látni az ész világánál, hogy ez vagy amaz dolog valóban szép vagy rút, jó vagy rossz.” A szokásos stúdiumok mellett fontosnak tartotta a testnevelést, a tapasztalva tanulást, természetjárást, megfigyelést. Példákkal, tanulságos mesékkel, történetekkel

⁷ A Királyi Könyvek. *Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, czímer, előnév és honosság adományozásoknak, 1527-1867*, összeáll. Illéssy János – Pettkó Béla, M. Kir. Orsz. Levéltár, Budapest. 1895, 523-532. (Elektronikus formában: *Libri Regii – Királyi Könyvek 1527-1918*, DVD-ROM, Magyar Országos Levéltár – Arcanum 2006; interneten: <http://mol.arcanum.hu/digidat/opt/al00513.htm?v=moldigidat&a=start&al=>.)

⁸ DOMINKOVITS Péter: „Franciajárás” Győrmegyében *Czinege Antal szentmártont uradalmi igazgató emlékirata az 1809. évről*, Arrabona 37. (1999/1-2.), 169, 190.

⁹ Például a „megyei tisztviselőknél ugyanis az a helytelen gyakorlat alakult ki, hogy hivatalos, főleg törvénykezési működésük során készült irataikat, jegyzőkönyveiket maguknál tartották, holott a törvényes rendelkezések ezt világosan tilalmazták” (LENGYEL Alfréd: *Győr vármegye levéltárának története*, Levéltári Szemle 1962/3-4., 109-110).

¹⁰ A részben található idézetek hivatkozási helye: *Erköltői oktatások Mellyeket Tolnai Gróf Festetics László Kedves Tanítványának szívére kötött PÉTERI TAKÁCS József, Béttsben Özvegy Alberti Ignátné' betűivel, 1799, 5-30* [a továbbiakban: *ErkOkt*].

igyekezett erkölcsi kérdéseket a gyermek számára is megvilágítani és a gyakorlatiasan nevelt, mondván: „A moralist nem fej-törve kell tanulni, hanem követni”.

A nevelésről szóló gondolatait, terveit Takács József 1790-ben megírta Festetics Györgynek.¹¹ Legfontosabb szempontja volt, hogy a gyermek fejlettségét, természetét figyelembe kell venni a nevelésnél. Először is az, hogy „mindenek a' mellyek a' rendszer tanuláshoz meg kívántatnak, ellenkeznek a' gyermekek' természetével”.¹² Vagyis a sok ülés, a figyelem, a csendben maradás. Ennek megfelelően fontos a testi nevelés, a kezdeti időkben, nyolcéves korig pedig „a' mindennapi Társalkodás könyv nélkül”, mondván, „igen bő könyv a' Természet”,¹³ majd egy-két óra nyelvtanulás jöhet. Később kezdődhet a rendszeresebb tanulás, de ez is a gyermeki alkatot figyelembe véve. Például a számolást is játszva tanulni, a nyelvtanulást sem a nyelvtannal, hanem „a' mindennapi beszélgetésekben előforduló ki fejtéseket minden erőszak nélkül a' gyakor hallás által fel kapván”¹⁴ szerinte előbb lehet haladni, mint a hagyományos módszerekkel. Azt tanácsolja Festeticsnek, hogy ne csak házi nevelésben részesítse a fiát, hanem járjon iskolába is, mert „a' sokféle születésű 's erköltsű Tanuló Társakkal való némünémű öszve szoktatás által, a' jövendőbéli Polgári életre el kell készülni”.¹⁵

Festetics György folyamatosan tájékozódott fia előmeneteléről; részletes beszámolókat várt és kapott Takácstól. Az elválás azonban nem sikeredett túl szépre, mivel az utolsó hónapokban Festetics többször elég élesen megfogalmazta elégedetlenségét. Szerinte fia kényeskedő, goromba, szertelen lett, nem foglalkozik eleget a tanulással, és Takács úgy megszerette a fiát, hogy már észre sem veszi a hibáit. Takács úgy vélte, a gróf túlzásba esett, és azzal védekezett egyebek között: az iskolai professzoroknak nincs rossz véleménye a tanítványáról és egyébként is még kamasz (tanítványa ekkor 12-13 éves volt). Valamint „a' Vakatziok alatt, egykorbéli társai között, inkább a' mulatságról beszélgett, hogy sem a' tudományokról, mellyekben egész esztendő által foglalatoskodott, igen természetes dolog”.¹⁶

Festetics ezzel együtt is becsülte a nevelő tudását, és az ő kérésére írta meg Takács a Magyar Minerva második köteteként megjelent munkáját, az *Erköltsi oktatásokat*. Ebben foglalta össze az ifjú Festetics László keszthelyi nevelése során szerzett tapasztalatait. Szólt a boldogságról, a becsületes magaviseletről, erkölcsről, Istenről, a kötelességekről, a testi nevelésről, az egészségről, a helyes beszédről, az asztalnál való viselkedésről és mindenről, amire oktatta a kis gróft.

Ez a munkája is ismert volt országszerte. Volt olyan tanító, aki versben írta le magának egy füzetben Takács főbb gondolatait,¹⁷ de filozófiai munkaként is emlegették.

¹¹ STOHL: *I. m.*, 332–343.

¹² *Uo.*, 333.

¹³ *Uo.*, 338.

¹⁴ *Uo.*, 341.

¹⁵ *Uo.*, 342.

¹⁶ *Uo.*, 298.

¹⁷ HETYESI István: *Adalékok és dokumentumok Berzsenyi Dániel életrajzához*, Irodalomtörténeti Közlemények 1969/5., 605.

Takács József fontos pedagógiai újítása volt, hogy tanítványát a nyári szünetekben magyarországi utazásokra vitte. Ajánlotta Festeticsnek, hogy szakítson a kor szokásaival, és ne külföldre küldje, hanem először itthon nézzen szét a gyerek. „Legyünk előbb Czinkotán”¹⁸ – idézi József császárt Takács –, és csak azután menjünk külföldre. Az ifjú Festeticcsel be is járta a Kárpát-medencét, és a hazai utazások szükségességéről írt egy módszertani tanulmányt,¹⁹ melyben kifejtette, hogy tanácsos a diákoknak a nyári szünetben megismernie az országot, annak tájait, népét gazdaságát, kultúráját, hagyományait. A tanulmányi kirándulás jó, mert karban tartja a diák gondolkodását, tanárával felidézhetik mindazt, amit tanultak az év közben, friss levegőn lehet, mozoghat. Javasolta, hogy az utazó figyelje meg a településeket, az építészetet, a környezetet, a társadalmat, az öltözködést, az ipart, és leírja, hogy milyen úti előkészületek szükségesek.

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság szándékozott kiadni egy, az utazásokról szóló gyűjteményt, melynek módszertani tanulmánya lett volna Takács írása. Végül nem állt össze az utazásokról szóló kötet; a tanulmányt a szerző visszakérte Aranka Györgytől, hogy majd kibővítve alkalomadtán kiadja azt.²⁰

Parnasszus kölke

Takács József fő érdeme az első magyar könyvkiadó, a Magyar Minerva működtetése. A kiadó elsőszámú támogatója Festetics György volt, az ő ezerforintos adományából indulhatott el a sorozat. Festetics az első két évre megígért összeg után azonban további segítséget már nem nyújtott, így Takács József saját költségén és az összeszedett támogatásokkal folytatta a kiadást.

Azért volt különösen fontos ez a vállalkozás, mert ebben az időben egy magyar író akkor tudta megjelentetni művét, ha arra elegendő előfizetőt, támogatást gyűjtött össze, vagy ha a nyomdász vállalta a kiadás kockázatát. Ennek megfelelően a nyomdászok „csak Kalendáriumokat, Lelki kintseket, Szentek dudáját s dínom-dánom verseket látnak maguk előtt” – kesergett az irodalom állapotán Virág Benedek 1803-ban.²¹

Fontos volt még a kezdeményezés azért is, mert egy „depressziós” időszakot hidalt át: Takács olyan időszakban adott ki magyar nyelvű könyveket, amikor csak nagyon kevés munka jelent meg. Fenyő István szerint 1798-ban és 1799-ben nem jelent meg verseskötet a Magyar Minervánál megjelent Ányos- és Virág-könyvön kívül.²²

A kiadó 1798-as indulásának idejéből származik A 'Magyar Országi Írók' munkájának Könyvebb ki-nyomatását tárgyazó Gondolatok című „szervezeti és működési szabályzat”.²³ Az alap-

¹⁸ TAKÁTS: *I. m.*, 52.

¹⁹ Közli Takáts Sándor: *Uo.*, 50–56.

²⁰ ENYEDI Sándor: *Péteri Takáts Józseflevelei Aranka Györgyhez*, Magyar Könyvszemle 1990/1–2., 69–74.

²¹ Idézi GAZDA István: *Könyvkereskedők a régi Váci utcában*, Akadémiai, Budapest, 1988, 51.

²² FENYŐ István: *A „kesergő szerelem”*, Irodalomtörténeti Közlemények 1959/3–4., 432.

²³ TAKÁTS: *I. m.*, 101–103 (a szabályzatot végig innen idézem).

vetés Takács kézírásával maradt fenn, de valószínűleg Festetics javaslatait is beledolgozta.²⁴ Ennek lényege, hogy a polihisztor magyar íróktól kért volna kéziratokat, amelyeket egy tőkével rendelkező társaság „némelly tudós urak” értékelése alapján kiadott és terjesztett volna. A terv szerint fel kell mérni, hogy az országban kik és milyen munkákon dolgoznak, illetve van-e már kész, kiadható mű. A bírálók nem zárták volna ki a fordításokat, sőt a nem magyar nyelvű műveket sem, de előnyben az eredeti munkák részesültek. Célul tűzték ki, hogy megjelenő művek egységes helyesírással jelenjenek meg, „ez által a’ nagy külömbbség a’ Magyar írásra nézve, leg alább jövődöre, alkalmasint megszűnnék”. A terv szerint a név nélkül beküldött írásokat a szerkesztőbizottság bírálja el, s lényeges újításnak számított, hogy előre meghatározták volna a honoráriumot. A szerző tiszteletpéldányban, de készpénzben is kérhette volna a juttatást. Az esetleges profitot más munkák megíratására, kiadására és „szükölködőbb Tudósok’ elő-segéllésére” szándékoztak fordítani. Fontos újításként állandó levelező és lektor alkalmazását is előírja a dokumentum, önálló terjesztőhálózat pedig azért szükséges, hogy a „könyvárosok’ mértékletlen nyerekedésének gát vettessék”.

Végül a fent leírt szervezet nem állt fel, a támogatás sem vált rendszeressé. Takács a Magyar Minerva mindeneként a könyvkiadás minden részletével foglalkozott, a díszítő metszetektől, a papirosokon át a terjesztésig, valamint a cenzúra engedélyének megszerzésétől a kiadáshoz szükséges támogatások összegyűjtéséig. Még nagy kritikusa is elismeri, hogy kötetei „abban az időben magyar irodalmi műveknél páratlan szépséggel van kiállítva, a lehető legvastagabb préselt fehér papiroson”.²⁵

Takács volt az első, aki honoráriumot fizetett az íróknak. Ezt az érdemet is másnak, ifj. Trattner János Mátyás nyomdásznak tulajdonítják,²⁶ pedig ő csak 1813-tól vette át a nyomdát, így a Magyar Minerva vállalkozás megelőzte őt.

A műveket kérő felhívásra 102 ajánlat érkezett, ám a Magyar Minerva kötetei közé öt,²⁷ illetve nyolc²⁸ művet sorolnak be. Az eltérés abból adódik, hogy nem mindegyik jelent meg egységesen a kiadó emblémájával. Az első kötetet, Ányos Pál írásait Batsányi János szerkesztette, ő írta a bevezetést és Ányos életrajzát. Ez is a legfőbb oka, hogy gyakran Batsányit tartják a Magyar Minerva megalapítójának és működtetőjének. A második kötet Takács József *Erköltsi oktatásai*, a harmadik Virág Benedek költeményei.

A negyedik kötet Kisfaludy Sándor *Himfy szerelmei* című munkája (1801). Ennek talán legnagyobb jelentősége, hogy az olvasást, a szépirodalmat széles körben népszerűvé tet-

²⁴ STOHL: *I. m.*, 97.

²⁵ BALLAGI Aladár: *Elfelejtett írók*, Irodalomtörténeti Közlemények 1891/4., 398.

²⁶ FÜLÖP Géza: *A magyar könyvkultúra története 1945-ig = Könyvkiadók és könyvterjesztők Magyarországon*, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Budapest, 1987, 31.

²⁷ HARMATH István: *A Magyar Minerva könyvsorozat és társadalmi indítékai*, Veszprém Megyei Múzeumok Közleménye 1984/17.

²⁸ SZABÓ Sándor: *Péteri és téti Takács József író és költő mint irodalomszervező = Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1982–1983*, Zalaegerszeg, 1983, 183–191. A Magyar Minervához sorolja: Ányos Pál *Munkáji* (1798), *Erköltsi oktatások Mellyeket Tolnai Gróf Festetics László Kedves Tanítványának szívére kötött Péteri Takács József* (1799), *Virág Benedek Poétai Munkáji* (1799), *Himfy szerelmei*. *A Kesergő szerelem* (1801), Kisfaludy Sándor: *Himfy szerelmei*. *Kesergő és Boldog szerelem* (1807) Pápay Sámuel: *A Magyar Literatura Esmérete* (1808), Ruszek József: *A Filozófiának Előljáró Értekezései* (1812), Pázmándi Horvát Endre: *Žirc emlékezete* (1814).

te, és az érdeklődők végre nemcsak kalendáriumokat, ponyvákat olvastak, hanem ez az igényesebb mű vált „bestsellerré”. A népszerű ráadásul szélesítette az olvasóközönséget, mivel egyre többen – köztük nők – kezdtek olvasni. Ez a kötet ráadásul nyereséges is lett, „Takács 524 forint 56 fillér haszonnal zárja a mű kiadását”.²⁹ A *Himfy szerelmei* „könyvláger” volt, annyira, hogy utánozták, plagizálták, panaszkodott is Takács egy levelében: „Alig támadt Himfynek híre, mindjárt egy ízetlen erdélyi ember által kívánta majmoltatni; sőt Szerelem gyötrelmeit Himfy szerzeménye gyanánt árulta.”³⁰

Jó kiadó módjára Takács sokat dolgozott azon, hogy összeálljon a kötet, ezért folyamatosan inspirálta Kisfaludyt a munkájára, cenzori engedélyt szerzett, ami akkor nagy eseménynek számított. Ezt mutatja, hogy amikor a Himfy-kötetnek kijárta az engedélyt Bécsben, akkor író társaival nagy ünnepséget rendeztek.³¹ Hírverést csapott a könyvnek, és a terjesztést is a kezében tartotta.

Takács 1808-ban jelentette meg Pápay Sámuel *A Magyar Literatura Esmérete* című munkáját. Ez egyrészt az első rendszeres magyar irodalomtörténet, másrészt pedig „a legnagyobb határkő a felvilágosodásból kifejlődő nacionalizmus történetében”. Szekfű azért tulajdonít ekkora jelentőséget a műnek, mert azzal, hogy a magyar nyelv sok évszázados múltját bemutatta, „mindörökre kigyógyít a Herder jóslatától való babonás félelemből és az évszázados elmaradottságból származó kishitűségből”.³² A másik érdeme Pápaynak, hogy a magyar nyelv országossá tételét nemcsak az irodalmi alkalmazásban, hanem gyakorlati téren, az államigazgatásban, gazdaságban, hadseregben, iparban, oktatásban, de a színészetben is szükségesnek látta.

A mű megjelenésében megint csak Takácsnak volt meghatározó szerepe, egyrészt inspirátorként, másrészt kiadóként. Pápay Takácsnak köszöni, hogy elkészült magyar irodalomtörténetével, és ez nem csak udvariaskodás: „biztatott ama' Literatúránknak tsuda buzgóságú Előmozdítója, Takács József Nagy szívű Barátom, hogy munkámat venném elő, nézném álta, 's adnám kezére, ő azt a' Magyar Minerva' oltalma alatt ki fogná botátani. Így vettem elő ujjolag vesztében hagyott munkámat, 's jobban kiegyengetve, 's az idő közben gyarapdott Literatúrai esméretekkel meg bővítve, általadtam a' fenntisztelt Barátomnak, a' kinek Keresztatyasága alatt az íme a' Magyar világ előtt meg is jelenik.”³³

A Magyar Minerva első kötetét Batsányi János szerkesztette, ezért – mint említettük – előfordul, hogy az ő nevéhez kötik a kezdeményezést. Például „Batsányi által irányított kiadói vállalkozás”-ról³⁴ vagy Batsányiról mint „főmozgatóról”³⁵ írnak. Nemeskürty István pedig teljesen tévesen tárgyalja a Magyar Minerva történetét. Szerinte Batsányi „megnyerte” Festetics Györgyöt, hogy támogasson „egy bécsi magyar folyóiratot”, a Magyar Minervát, majd Ányos és Virág verseit „egy-egy önálló számként, illetve kötetként”

²⁹ FENYŐ: *I. m.*, 431.

³⁰ *Uo.*, 432.

³¹ TAKÁCS: *I. m.*, 43.

³² SZEKFŰ Gyula: *Iratok a magyar államnyelvi kérdésének történetéhez 1790–1848*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926, 102.

³³ PÁPAY Sámuel: *A Magyar Literatura Esmérete*, Számmer Klára betűivel, Veszprém, 1808, VI–VII.

³⁴ *A magyar sajtó története*, Főszerk. Szabolcsi Miklós, MTA Irodalomtörténeti Intézete, Budapest, 1979, 236.

³⁵ KÓKAY György: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*, Akadémiai, Budapest, 1983, 136.

közölte.³⁶ A tévedések „ősforrása” Toldy Ferenc kézikönyve lehet, ő is Batsányit írja a kiadó létrehozójának.³⁷ Takács eleinte a könyvkiadás minden részletét egyeztetette Festeticsel, és őhozzá kötötte a vállalkozást. Amikor a saját utódjának Kulcsár Istvánt ajánlja tanítványa mellé, akkor egyúttal azzal is indokolja barátjának alkalmasságát, hogy „a’ Magyar Minerva is értelmes Ki-adóra találna”.³⁸

A második kötetet még segítette Festetics, valamint az addigi bevételt is Takácsnak hagyta, de 1799-ben – úgy látszik – végleg beszüntette a támogatást. Az írókat Takácshoz utasította, és utóbbi már úgy nyilatkozott, hogy nevelői munkájának bevégzése után is folytatja a kiadói munkáját.³⁹ Több indoka is volt arra Festeticsnek, hogy magára hagyta a Takácsot. Sok kellemetlensége volt például abból, hogy az írók közvetlenül hozzá fordultak pénzért, hitelért, támogatásért.⁴⁰ Nem tetszett neki az Ányos-kötet sem, mert „merő szerelmeskedésekkel és tsokolódásokkal vagyon meg-töltve”.⁴¹

Takács ezután is szorgalmasan írta a tájékoztatásait a Magyar Minerva működéséről, de már nem sokáig. Az egyik levélváltás szerint Festetics „az én udvari költöm”-nek és „Parnasszus kölké”-nek nevezi Takácsot, aki „Jupiter Homlok fattyának (Minervának) emlődéin nagy édesdeden szopogat”. Takács barátjának írt levelében bosszankodik ezen, mondván: „Ne bezzeg megkurvázza ez is Szűz Minervánkat”.⁴²

Ezután Takács maga vitte tovább a kiadót, sikeresen szerzett támogatókat is. Így például örömmel számolt be arról, hogy Révai Miklós barátjának munkájához, az „Elaborator Grammaticájának könnyebb kinyomtatásáért 800 ftot nyertem négy veszprémi kanonok uraktól, úgymint Zsolnai, Hertelendi, Nedeczky és Hornyik Uraktól”.⁴³

Nagyrészt azonban saját pénzét áldozta a könyvek kiadására. Mutatja ezt Pápay Sámuel levele is, aki azt írja Kazinczynak 1809-ben, hogy „A’ Hála Recensensem hibásan teszi fel, mintha a’ Magyar Minerva Gróf Festetichek költségén nyomtatnának. Az eleje úgy volt, de most annak terhe egyedül Takács érszénnyét nyomja”, Takács forrásai pedig végesek, mert „2. Lovas Insurgense is elvitte 1300. forintját”.⁴⁴

Tsokoládét inni látta

Takács nézeteire nagy hatással volt a felvilágosodás. Szerinte azonban a tudás, az ész önmagában még nem üdvös az embernek, mert „Akármelly mélységes tudomány jó

³⁶ NEMESKÜRTY István: *Diák, írj magyar éneket. A magyar irodalom története 1945-ig*. Gondolat, Budapest, 1983, 357.

³⁷ TOLDY Ferenc: *A magyar nyelv és irodalom kézikönyve*. I., Heckenast, Pest, 1855, 597–598.

³⁸ STOHL: *I. m.*, 282.

³⁹ *Uo.*, 302.

⁴⁰ *Uo.*, 305.

⁴¹ *Uo.*, 304.

⁴² *Uo.*, 369–370.

⁴³ *Uo.*, 377.

⁴⁴ Pápay Sámuel Kazinczynak, 1809. április 20. Pápa = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, VI. 1808. július 1. – 1809. szeptember 30., kiad. Váczy János, MTA, Budapest, 1895, 342–343. [A továbbiakban: KazLev I–XXIII.] (A „2. Lovas Insurgens” az jelenti, hogy a Napóleonnal szembe fordított nemesi felkeléshez két fő lovas katonát kellett kiállítania, ami 1300 forintjába került.)

erkölts nélkül olyan, mint egy déltzeg ló minden kötőfék nélkül: mind magában mind másban kárt tesz”.⁴⁵ Vallás és ráció megfér egymás mellett, a szélsőségeket kizárva, vagyis „a’ valóságos Bölts, mondom, az észet legyalázó buta babonáságot nem védelmezi”, de „az észnek vaksága szinte úgy megérdemli a’ szánakodást”.⁴⁶

Takács világnak három „szereplője” van: az ember, annak környezete (világ) és Isten. Ezek megjelenési formája: embernek egyénisége, a környezetnek, a teremtett világnak a természet, Istennek pedig az erkölcs. Az ember saját jogán elérheti az egészséget, a természetből az elegendőséget és az isteni erkölcs betartásával a békességet.

Bár a természetet gyakran nagybetűvel írja, azért ez nála nem helyettesíti Istent. A természet pedig nem mindenben példaadó, mert a „természetben nincs jele az erköltsiségnek”,⁴⁷ az a maga mechanikus szabályai szerint működik.

Amint láttuk, Takácsnak a gondolkodó, tapasztalataiból építkező ember az ideálja, aki az okokat keresi és meg akarja érteni a világot. Az embernek viszont korlátai vannak, „hiba nélkül senki sincs”,⁴⁸ és „első léptsője a böltsességnek azt tudni, hogy nem vagyunk fogyatkozás nélkül”.⁴⁹ A boldogságra törekedni kell, de „míg földi lakos, tökéletes boldogságra nem tehet szert” az ember.⁵⁰ Az emberek legyenek szolidárisak egymással, mert egyenlő méltóságunk van, ha az anyagi helyzete, szerencsége máshogy is alakult. Minden embert szeretni, becsülni kell, az „Alábbvalókat” is,⁵¹ s „vallásbéli különbség”⁵² nélkül kell megítélni a másikat. Tanítványának azt tanácsolja, hogy legyen önálló gondolkodású, szerény, tartózkodó.

Takácsról – kevés kivételtől eltekintve – még ellenfelei is mint nagy tudású, szerény, erkölcsös férfiúról emlékeznek meg. Életpályája is ezt példázza: fokról fokra jutott, tudást, vagyont és tekintélyt gyűjtött magának, a források szerint nem voltak olyan anyagi gondjai, mint sok korabeli irodalmár társának. Gyakorlatias szemlélettel és takarékosan élt. Festetics tanítóskodása idején előírta, hogy pontos elszámolással tartozik gyermeke előmeneteléről, de a konyhapénzről és más költségekről is. Nemcsak nevelő volt, de a keszthelyi kastély mindenféle ügyében eljárta. Ez a sokféle tudás, tapasztalat jól jött később, amikor egyszerre foglalkozott a birtokaival, a főjegyzőséggel és a könyvkiadással.

Puritán volt, egyesek szerint túlságosan is. Pázmándi Horvát Endre leírása szerint Révai Miklóst róttá meg egyszer azért, mert nem tartotta a szentségi böjtöt. Takács „Révait a Mise előtt több ízben tsokoládét inni látta”.⁵³ Akkoriban pedig szentáldozás előtti böjtöt éjfél-től számították.⁵⁴ Ez a gyengeség pedig Takácsnak, az egykori papnövendék-

⁴⁵ *ErkOkt*, 11.

⁴⁶ *Uo.*, 79.

⁴⁷ *Uo.*, 201.

⁴⁸ *Uo.*, 45.

⁴⁹ *Uo.*, 85.

⁵⁰ *Uo.*, 42.

⁵¹ *Uo.*, 107.

⁵² *Uo.*, 258.

⁵³ SZÉCHY Károly: *Adalékok az újabb magyar irodalomhoz*, Irodalomtörténeti Közlemények 1893/4., 436.

⁵⁴ *Liturgikus lexikon*, szerk. Verbényi István, Szent István Társulat – Kairosz, Budapest, 2001. 44.

nek elfogadhatatlan volt, és szóvá tette. Horvát Endre azzal védte Révait, hogy „beteges és szegény” ember volt, kellett neki a misemondásért járó pénz, azt pedig télen, csikorgó hidegben, 6 órakor mondta.

Jellemző, hogy nem ismerünk Takács Józsefről készült ábrázolást. Ennek elkészítésére pedig alkalmat adott volna bécsi tartózkodása, költeményeinek megjelenése vagy éppen megyei főjegyzői tiszte. Még Berzsenyi is kimozdul otthonról, hogy „képbe metssze magát”.⁵⁵

Édes éneklő

Takács Józsefet – főleg saját korában – költőként is ismerték. A későbbi irodalomtörténetek azonban – jó esetben – csak a nevét említik, pedig nem marad el költőtársaitól. Megjelent művei, hasonlóképpen kortársaiéhoz, tartalmaznak eredeti verseket és fordításokat, átköltéseket. Ugyancsak hasonlóképpen sok kortársához, köteteinek meglehetősen egyenetlen a színvonala. Takács verseléssel már kispap korában foglalkozott, mivel a *Magyar ódák avagy Énekek* című gyűjteményébe Kerskay Imre már 1788-ban beválogatta.⁵⁶ Kezdő költőként Batsányit 1792-ben kereste meg. „Azonn iparkodtam, hogy ne csak verseket írjak; hanem a' versnek könnyű folyamattya mellett velős értelmével-is használlyak” – írja későbbi munkatársának.⁵⁷

Önálló verseskötete 1796-ban jelent meg Péteri Takács József *Költeményes munkáji* címmel. Az irodalomtörténet leggyakrabban ezen művei alapján ítéli meg. Takács saját költészetéről nyilatkozva már a verseskötetének bevezetőben szabadkozik: „Ha a' beszéd nem jár olly fenn, ha nem olly tzifra, mint talántán a' kényesebb íz szeretné: vagon kis mentségem. Leg inkább a' fiatal észhez és szívhez iparkodtam férni; 's a' mit irtam, pihenő üres órákban írogattam: mert jobbára másútt, tisztem' részein járt gondom.”⁵⁸ A kötet gyűjtemény addigi munkáiból, és az „elegyes versek” mellett „énekek”, „mesék” és „erköltsi és más velős mondások”, valamint olyan fordítások is, „mellyeknek foglatját más könyvekben is olvashatni”, megtalálhatók benne. Ezek nagy részét, mint írta, Festetics László oktatásához is használta.

A költészetéről szóló értékelések nagyon széles skálán mozognak. Legrosszabb véleménnyel róla Ballagi Aladár volt, aki szerint Takács művei „rozsdalepte ócskaságok, melyekre jótékonyan borul a »feledékenység köde«”.⁵⁹

A legtöbb és a legjelentősebb szerző azért elismeri tehetségét. Így például Fenyő István, Horvát János vagy például Weöres Sándor, aki így dicséri: „Első biedermeier költőnk, tán egyetlen igazi idillikusunk. Szűk, de igen kedves világa van. Sokat tanult tőle Kisfaludy Sándor, és eleinte, míg hangsúlyos-rímes verseket írt, Berzsenyi. Bár ez a két

⁵⁵ NÉMETH László: *Berzsenyi = Uő.*: *Az én katedrám*, Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 287.

⁵⁶ HORVÁTH János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig*, Akadémiai, Budapest, 1978, 93.

⁵⁷ Magyar Museum 1792/I., 479–482.

⁵⁸ Péteri TAKÁTS József *Költeményes munkáji*, Bille Károly betűivel, Bétsben, 1796.

⁵⁹ BALLAGI: *I. m.*, 400.

nagy tanítványa tüzeesebb és erősebb, mint ő: mégis érdemes lenne újra kiadni, gondúzó édessége és tisztán pengő lantja miatt.”⁶⁰

Pozitívan nyilatkozott róla Toldy Ferenc⁶¹ és Stettner György, Vörösmarty bizalmas barátja is.⁶² Takács József költészete nem zárult le ezzel a gyűjteménnyel, verseket írt ezután is, leveleiből, családi emlékkönyvekből, levéltárakból még számos műve előkerülhet. Ilyen, a kötetben meg nem jelent *Mohács vidékén* című költeménye is, mely az egyik utazása során született 1797-ben.⁶³

A vers több okból is érdekes: egyrészt túlmutatva a klasszicizmuson, a magyar romantika egyik legkorábbi darabjának tekinthető. A csatajelenet egészen magával ragadó, nélkülözi a szokásos mitológiai párhuzamokat, kifejezetten kerüli az idegen szavak használatát. Nincs benne a szokásos görög vagy római mitológiai utalás sem. Erre a műre is igaz, hogy „Az antikizálás, a klasszicista díszítmény iránti ellenérzés pedig egyformán benne van a volt jakobinus Verseggy Rikóti Mátyás című szatirikus poémájában, mint a jakobinizmustól irtózó, inkább nemesi patrióta Téli Takács elbeszélő költeményeiben” – fogalmaz tanulmányában Szauder József.⁶⁴

Másrészt irodalomtörténetünknek is fontos Takács verse, mert Kisfaludy Károly *Mohács* című versének ez az egyik ősforrása. A nemzethalál gondolata sokszor felbukkan a kor irodalmában.⁶⁵ Sőt a Kisfaludy-féle „nemzeti nagylétünk bús temetője” gondolat is talán ennek a Takács-versnek köszönhető. Takács megfogalmazása: „Árva hazám temetője, Mohács!” „Itt, itt hűnyt el örökre talán szeretett Magyarország!” Emellett több részlet is egyértelműen arra mutat, hogy Kisfaludy ismerte Takács versét.⁶⁶

A költőtársak közül Berzsenyi és Kisfaludy Sándort emlegetik leggyakrabban Takács tisztelői között. Előbbi szerette tanköltőiségét, hogy „az ész az érzéshez remeken csatolja, a csapongó elmét remekül oktatja”.⁶⁷ Verset is írt hozzá, az „édes éneklő”-höz: „Aki a széppel köti öszve a jót, / Oh Takács! az bölcs, az igaz poéta, / Ez dicső érdem, s ez az égi bélyeg / A remek elmén” (*Téli Takács Józsefhez*). Több versében is egyértelműen kimutatható Takács József hatása. Takácsnak *A tél* és *A nyár* című verseinek képei, hangulata megjelenik Berzsenyi *Közelítő tél* és *Balaton* című műveiben.⁶⁸

Berzsenyi Dukai Takách Juditnak Takács József költészetét ajánlja tanulmányozásra. Szerinte Kisfaludy „nagy poéta”, de vannak gyengébb alkotásai, és tőle „szószaporítást és üres hangicsálást” tanulhat. „Csokonai pedig, ámbár szép, eredeti gondolatai vannak, de az ízlésre nézve nagy Rontó Pál”. Ezek után írja Takács Józsefről: „Nem repül ez

⁶⁰ WEÖRES Sándor: *Három veréb hat szemmel*, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 428.

⁶¹ TOLDY Ferenc: *A magyar költészet története* [1867], Szépirodalmi, Budapest, 1978, 298.

⁶² TAXNER-TÓTH Ernő: *A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 1987, 63.

⁶³ Lásd TAKÁTS: *I. m.*, 63–65.

⁶⁴ SZAUDER József: *A magyar romantika kezdeteiről*, Irodalomtörténeti Közlemények 1961/6., 663.

⁶⁵ BÍRÓ Ferenc: *A nemzethalál árnya a XVIII. századvég és a XIX. századelő magyar irodalmában*, Pro Pannonia, Pécs, 2012.

⁶⁶ TAKÁTS: *I. m.*, 63–65; Z. SZABÓ László: *A Kisfaludyak és kortarsaik Győr és Tét vonzáskörzetében*, Hazánk, Győr, 1994. 49–57.

⁶⁷ HORVÁTH János: *Berzsenyi és íróbarátai*, Akadémiai, Budapest, 1960, 44.

⁶⁸ *Uo.*, 42.

ugyan magasan, de soha nem is száll porba, s az ő ártatlan s nemes érzése, az ő együgyű tiszta ízlése, kivált egy szépnembeli versszerzőnek, nagy díszére válnának.”⁶⁹ Németh László szerint figyelemre méltó, hogy Berzsenyi véleménye Takácsról egy évtized után sem változott, „ami nagy szó ennél az emberekkel évek alatt végző embernél”.⁷⁰ Takács emlékezetének későbbi mostoha sorsát tekintve még figyelemre méltóbb, hogy Berzsenyi Takács halála után sem felejtette el, *A füredi kúthoz* című versében is megemlékezett róla.

Hősünket nemcsak költőtársai ismerték el, közönségsikere is volt. Verseit beválogatták a korabeli „slágereket” tartalmazó váci *Énekes Gyűjtemény* több kiadásába.⁷¹ Sokan le is másoltak maguknak egy-egy Takács-költeményt. Négy kéziratoss énekes gyűjteményben is megtalálható például *A' holdhoz* című, németből fordított költeménye. Ugyanez a verse előkerült egy családi hagyatékból is, ugyancsak másolatban,⁷² de Csokonai Lillája is feljegyezte emlékkönyvébe.⁷³

A népszerűséget magyarázhatja Faludi Ferenc és Révai követőjeként megjelenő „népies hajlama”, és bizonyosan számítottak a magyaros dalformák.⁷⁴

Ha részt veve is a fergetegben, de annak támasztója nem volt

A nyelvújításból Takács József is kivette a részét; a magyar nyelv ügye akkor nyert új lendületet, amikor ő Bécsbe került. Az 1790–1791. és az 1792. évi országgyűléseknek is fontos témája volt a magyar nyelv. Amint láttuk, a Magyar Minerva elindításánál is fontos szempontként esett latba, hogy a megjelenő művek egységes helyesírással közöltesse.

Addigi munkájának, irányultságának megfelelően Takács az ortológusok közé tartozott, vagyis a fontolva haladást képviselte, és óvta Kazinczyékat a túlzásoktól. Nem igaz az a tankönyvekben is megjelenő állítás, hogy az ortológusok minden újítás ellen voltak. Nem az újítás ellen szóltak, hanem a túlzás ellen. Batsányi a Magyar Minerva első kötetéhez írt bevezetőjében a magyar nyelvet egy szűzhöz hasonlítja, akivel óvatosan kell bánni. Kazinczy továbbviszi ezt a hasonlatot és mondván „azt mondja [Batsányi], hogy a' mi nyelvünk olly szűz, a mellyhez erővel nem lehet közelíteni. De a' szüzek nem mindég haragusznak az erőszakért; legalább bíróra nem viszik a' dolgot, 's az Istenek nem kértek engedelmet, hanem megtették az erőszakot.”⁷⁵

⁶⁹ BERZSENYI Dániel *Összes művei*, Szépirodalmi, Budapest, 1968, 440.

⁷⁰ NÉMETH: *Berzsenyi*, 325.

⁷¹ HOLL Béla: *A kétszáz éves váci könyv (1772–1972)*, Magyar Helikon, Budapest, 1973, 60–61.

⁷² GYÖRGYI GÉZÁNÉ ZÁMOR Magda: *A Györgyi (Griegl) és Zámor család története*, www.kfki.hu/~mzimanyi/gierygl/gierygl-zamor-csaladtortenet-2005-08-20.pdf, 6.

⁷³ VARGHA Balázs: *Vajda Juliánna emlékkönyve 1816–1818. A Csokonai-kultusz történetéhez = A Petőfi Irodalmi Múzeum év-könyve*, PIM, Budapest, 1959, 204.

⁷⁴ HORVÁTH: *A magyar irodalmi népiesség...*, 64, 91.

⁷⁵ Kazinczy Helmecky Mihálynak, Széphalom, 1815. július 9. = *KazLev XIII* [1903], 15.

Ők is használtak új szavakat, ők is tudták, hogy szükség van az egységes helyesírás kialakítására. Kazinczy azt írja, hogy egyik személyes találkozásukkor Takács azt mondta, hogy „*talán sok a' mit tesztek*”.⁷⁶

Takács nem tartotta be szigorúan a szekértáborok határait, mert tisztelője vagy barátja volt a nyelvújítás kérdésében inkább Kazinczyhoz húzók közül például Kis Jánosnak vagy Révai Miklósnak. Ő is a magyar nyelv megújításán munkálkodott, de az idegen-szerűséget kerülte. Abból indult ki, hogy „*az írás a' beszédnek rajzolatya*”,⁷⁷ ezért az írásnak minél jobban tükröznie kell a kiejtést.

Kazinczy Ferencsel, a neológusok vezérével hosszú vitába keveredett. Kazinczy nehezen viselte az őt ért kritikákat, és – igaztalanul – Takács Józsefet látta a *Mondolat és A recensiókról* című munkák háttérében. Személyesen is találkozott 1815-ben Győrött, majd Téten, de az ellentétek továbbra is megmaradtak. Csak Takács halála után enyhült meg valamelyest Kazinczy, és így írt békülékeny levelet Kisfaludy Sándornak: „*Gyűljünk a' Takács' sírja mellé, 's fogjunk kezet azokkal, a' kiket becsülhetünk. Én tisztelettel, szeretettel, bízakodással járulok elődbe, nagy dísze honomnak, 's kérem barátságodat.*”⁷⁸

Kisfaludy levelében megvédte barátját: „*Takács, ez a' Literatúrára nézve olly tiszta és igaz lelkű Férjfiú, ha részt veve is a' fergetegben, de annak támasztója nem volt.*” Érdemes idézni a továbbiakat is, mert az ugyanúgy jellemzi őt, mint akár Takácsot vagy az ortológus táborát: „*Én sem Tudósnak, sem Literatornak magamat nem tartván, semmi némű tudós Levelezésekbe senkivel keveredni nem akarok. A' mit írtam, azért írtam, hogy, a' mit érzek, és gondolok, velem öszvehangzó lelkekkel közöllyem; de azért senkit velem ellenkezőt sem nem kárhoztatok, sem le nem szóllok; 's ha barátságosan, négy szem között kimondom is másnak mívéről ellenkező ítéletemet, de nyilván ellene soha ki nem kelek. — Az Író Népet szabad Respublikának tartom, azért abban sem Vallásbéli külömséget, sem Dictaturát, sem Despotizmust nem esmerek; de Nemességet, Magnási rangot igen is, mellyet a' léleknek, szívnek, elmének, nyelvnek ereje, hatalma, tehetsége, gazdagsága, miveltsége, lángja, és ragyogó sugára ad. — Végre Én senkinek Vezére, vagy Majma lenni sem nem akarok, sem nem tudok: tulajdon természetem szerint, tulajdon körömben, levegőmben, lehellek, járok, és szóllok; 's legnagyobb örööm másoktól is ezt cselelve látnom: mert minden ember a' maga lábain jár, szépen, vagy rúttul, de még is legjobban.*”⁷⁹

A baráti jobbot elfogadta, és ezzel szimbolikusan is lezáródott a nyelvújítási harc az ortológusok és neológusok között.

⁷⁶ Kazinczy Kis Jánosnak, Bécs, 1815. május 1. = KazLev XII, 1902, 504.

⁷⁷ T. TAKÁCS József Úrnak (+Május 4-dikén 1821.) *Észrevételei a' Magyar Orthográphiáról*, Tudományos Gyűjtemény 1826/V., 24–57.

⁷⁸ Kazinczy Kisfaludy Sándornak, Széphalom, 1821. augusztus 20. = KazLev XVII [1907], 523.

⁷⁹ Kisfaludy Sándor Kazinczynak, Sümeg, 1821. október 20 = KazLev XVII, 549, 552.

Sajt papír

Takács Józsefnek számos érdeme van, méltánytalan tehát, hogy a magyar művelődés, a magyar irodalom kiemelkedő alakja homályba merült.

Még méltánytalanabb azonban az, ahogy legutóbb, közel két évszázaddal halála után újra felmerült a neve, ugyanis ott az szerepel, hogy „»a jottisták« és az »ipszilonisták« ádáz vitájában Péteri Takács olyannyira elszánt volt, hogy pénzért is híveket vásárolt volna a saját táborát, az »ipszilonistákat« erősítendő”.⁸⁰

Takács József életének van néhány olyan eleme, amely az utókorra elsősorban a nagy pletykás Kazinczy Ferenc írásai alapján hamisan hagyományozódott. Sokan kritika nélkül átvették mindazt, amit Kazinczy leírt. Az egyik a nevezetes *Mondolat* című írás szerzősége. Ezt Kazinczy tévesen Takács Józsefnek tulajdonította, minden ellenkező vélemény és nyilatkozat dacára. Valójában Somogyi Gedeon írta, mint azt számos irodalomtörténész tisztázta. A másik pedig az a történet, amelyre a fenti kijelentést is alapozták, Kazinczyn kívül más forrása nem ismert: „Ez a Takács egyszer Pestre jött, 's Révait ebédre hívta a Fejér-Farkashoz. Magokban lévén némelly barátjaival Literaturánknak, Takács megszóllítá Révait. »Te nem vagy gazdag; íme én neked hatszáz forintot adok, ha elállasz a Jottismustól, 's Ypsilonistává lésszesz.« – Révai felpattant, összeszidta lelkét, anyját, 's ott hagyta ebédjét” – ezt fűzte hozzá 1827-ben Kazinczy egy korábbi, saját leveléhez.⁸¹ Vagyis Révai halála után 20 évvel, Takács halála után 6 évvel jegyezte fel ilyen részletesen. A történet legkorábbi említése 1811-ből származik.⁸²

Ez a megállapítása sajnos Kazinczy csúsztatásaihoz hasonlatos. Egyrészt a vita azért nem volt annyira „ádáz”: a jottisták és az ipszilonisták között volt kapcsolat, volt átjárás a szekértáborok között. Sőt barátság is, mint például éppen Takács és a jottista Révai között. Takács maga szerzett pénzt, adta ki és terjesztette Révai „jottista” munkáit. Révai pedig Takácsot tette meg kéziratának örökösévé.⁸³

Kazinczy története azért maradhatott fenn és kaphatott hitelt, mert tartalmaz valós elemeket. A Fejér Farkas fogadóban gyakran találkoztak vagy szálltak meg a Pestre érkező írók. Révai szűkösen élt, állandóan panaszkodott a pénztelenségre. Könnyen megsértődött, „mindenben sértést, szándékosságot, mellőzést vagy rosszindulatot látott. Maga ellen haragította legjobb barátait és jötevőit, akiktől sorsa függött.”⁸⁴

Hasonló afférok máskor is lehettek, de nem váltak végzetessé, a barátság megmaradt. Ehhez már Takács hozzászokott, amint levelei is mutatják: „Elöttem a képe, mi igen elragadta Révay Miklóst a szokott hevesség én irántam is, a ki talán nem kevés hasznot hajtottam neki Grammatikájának könnyebb kinyomtatására szerzett segedelmem-

⁸⁰ HAJBA Ferenc: *Nyelvújítási viták első kézből*, Népszabadság 2011. december 7.

⁸¹ Vö.: „Tudod e mint bána Takács Révaival?” Kazinczy Helmezy Mihálynak, Széphalom, 1814. november 16. = *KazLev* XII, 179.

⁸² „Takács a jottákat meg akará vásárolni Révaitól. A történetet beszélttem Széphalmon. Nem illenék e ez a Xeniak közzé?” Kazinczy Szemere Pálnak, Pest, 1811. június 12. = *KazLev* VIII [1898], 557.

⁸³ GUZMICS Izidor: *Révai Miklós pályája saját leveleiből töredékül*, Tudományos Gyűjtemény 1830/II., 37.

⁸⁴ OLOFSSON Placid OSB: *Gróf Széchenyi Ferenc irodalompartolása*, Pannonhalmi Füzetek 26., Pannonhalma, 1940, 24.

mel. Kár, hogy a vélekedését nagyobb szelídséggel és másoknak sérelme nélkül nem tudgya előadni. De ez már megrögzött nyavalyája.”⁸⁵ „Éppen ma egy hete érkezett ide Révai Miklós. Nagy barátságot mutatott, és előbbi helytelenségeit a sok üldözésekből származott gyanakodó indulattal mentette. Én örömet felejdékenységekbe temetek mindeneiket.”⁸⁶

Szomorú epilógusként írhatjuk: kevés híja volt annak, hogy Takács József emléke teljesen elenyésszen. Fiának, Sándornak ismereteink szerint nem volt gyermeke, halála után 1873-ban a hagyaték egy részét kiárusították.⁸⁷ Így vált – szó szerint – sajtupapírrá a magyar irodalom egy része, mivel a kereskedő erre a célra használta az olcsón megszerzett papirosokat. A helyi szatócsnál fedezte fel Brocskó Lajos, hogy Kisfaludy Sándornak egy 1797-ben keltezett levelét használják csomagolópapírnak. Kisfaludynak, Révainak és még ki tudja mely jeles magyar írónak levele, írása tűnt így el. Sikerült valamit megmenteni az iratokból, így azok egy része, ha „gondosan» felvágva”⁸⁸ is, de legalább elérhető.

Cserkészlányok

⁸⁵ STOHL: *I. m.*, 378.

⁸⁶ *Uo.*

⁸⁷ Lásd Vasárnapi Ujság 1873. március 23.

⁸⁸ STOHL: *I. m.*, 13.